

Хотілося б подякувати організаторам – В. П. Циганнику, Л. Ф. Циганник та їхнім колегам – за незабутні враження від щедросяйної кримської землі і побажати творчої снаги, щоб надалі скликати до професорського куточка науковців із різних країн, усіх, кому небайдужа доля красного письменства.

*Стаття надійшла до редакції – 12.11.2011 р.
Прийнята до друку – 6.12.2011 р*

УДК 821.161

ОЛЕКСАНДР КИЧЕНКО

ДИНАМІКА КУЛЬТУРИ В АСПЕКТІ СЕМІОТИКИ

Лотман Ю. М. Непредсказуемые механизмы культуры / Подготовка текста и примечания Т. Д. Кузовкиной при участии О. И. Утгоф. – Таллинн: TLU Press, 2010. – 232 с. (Bibliotheca Lotmaniana).

Лотман Ю. М. Чему учатся люди. Статьи и заметки / Составление Сильвии Салупере, Петера Торопа. Предисловие Петера Торопа. – М.: Центр книги ВГБИЛ им. М. И. Рудомино, 2010. – 416 с.

Нові видання праць Ю. М. Лотмана вже отримали першу оцінку рецензентів [1; 2]. Особливу увагу привернула книга «Непредсказуемые механизмы культуры» – перша в серії Bibliotheca Lotmaniana, започаткованій Талліннським університетом з метою висвітлення завдань і основоположних тенденцій сучасного лотманознавства. Протягом кількох останніх років філологічний факультет Талліннського університету (де знаходиться значна частина архіву й бібліотеки Лотмана) формує осередок вивчення лотманівської спадщини, простеження шляхів впливу лотманівських наукових концепцій на розвиток семіотики і постсеміотики, історії, культурології. Видання і перевидання праць Лотмана, його епістолярію – лише одне із завдань, що залишається донині актуальним. Скажімо, книга «Непредсказуемые механизмы культуры» справді нова і публікується у повному обсязі авторської редакції початку 1990-х років: Лотман підготував її для італійського видавництва, де рукопис вийшов друком

1994 року (Jurij M. Lotman. Cercare la strada: modelli della cultura. – Venezia: Marsilio, 1994). Окремі частини рукопису оприлюднювалися в складі інших лотманівських праць, перегукуються, зокрема, з концепцією книг «Внутри мыслящих миров» і «Культура и взрыв». Є чимало підстав вважати ці три праці свого роду науковою трилогією («трилогією-заповітом» за визначенням Б. Єгорова), поєднаною наскрізною ідеєю динаміки семіосфери, яка засновується, за Лотманом, на двох варіантах розвитку, на двох «внутрішніх механізмах» – поступальному і вибуховому.

У контексті пізніх праць Лотмана спостерігається відчутний інтерес до філософсько-історичної проблематики і логіки культурних процесів, до аспекту однолінійного і не однолінійного розвитку культури. Базовими поняттями пізнього Лотмана стають «білінгвальна культура» (основоположний закон культурного розвитку полягає у тому, що культура має містити мінімум дві різні «мови», які знаходяться у ситуації постійного взаємного перекладу), еволюція, опозиції «поступовий розвиток – вибух», «бінарні – тернарні структури», «частина – ціле» у поступальному розвитку культури. У перебігу історико-літературного і культурного процесу Лотмана цікавлять перш за все «вибухові моменти» (культурний вибух, наприклад, «...перетворює ситуацію неперехідності в ситуацію переходу»), які постають поворотними смисловими точками еволюції. Вибухові процеси є власне «реалізацією однієї можливості із сув'язі вірогідних можливостей», «моментом вичерпаності [ситуації] невизначеності», «завершеності», а отже вибух – процес безкінечно інформативний: він позначається як точка не лише утворення нових можливостей, а й точка утворення «...іншої реальності, зсуву й переосмислення пам'яті». Визначення фундаментального механізму передбачуваності / непередбачуваності культурного процесу, аналіз форм історичного вибуху підводять Лотмана до питання щодо свободи історичного вибору [1, 326-327], носієм котрої є мистецтво. Розділ «Функції мистецтва» завершує магістральну тему «Непредсказуемых механизмов культуры».

У світлі «вибухової» культурної логіки Лотман визначає функціональні параметри мистецтва як «майстерні непередбачуваності», а сутність мистецького пізнання – як «смісловий вибух, що виникає на перехресті не перехресних (в інших ситуаціях) образів дійсності». «Мистецтво привносить у дійсність ту свободу, котра зникає в моментах реального втілення ідеї», а отже переміщує читача «у сферу свободи і

в ситуації позахудожньої реальності виявляється аналогом майбутнього». Насамкінець, ключове теоретичне визначення Лотман формулює наступним чином: «Функція мистецтва в загальній системі різних сфер культури полягає в тому, що воно створює реальність набагато вільнішу, ніж реальність матеріального світу». Так проступає у Лотмана пунктир філософської тріади «вибух – непередбачуваність – свобода», крізь призму якої аналізуються семіотичні механізми культурного розвитку.

Подібні погляди на функцію мистецтва Лотман формулює не вперше. Збірка його статей «Чему учатся люди» яскраво демонструє історико-літературне і теоретичне підґрунтя пізніх (початку 1990-х років) культурологічних студій: книга ввібрала майже всі лотманівські праці з теорії літератури. Тут у семіотичному аспекті розшифровуються ключові поняття діалогу, комунікації, семіосфери, пам'яті, символу, тексту, моделі, художнього сюжету. Подані основоположні статті межі 1980 – 90-х років «Феномен культури», «О семиосфере», «О природе искусства», «Символ в системе культуры», «Текст в тексте», «О динамике культуры», «Смерть как проблема сюжета» та ін. Їхній загальний пафос відтворює коло наукових інтересів пізнього Лотмана, замкнене на ідеї механізмів комунікації у системі культури. Закономірно, що певна текстова інформація (символіка, сюжет, комунікативна модель) стає основою загальносеміотичних узагальнень, підводить до ідеї «механізму непередбачуваності» у функціонуванні тексту і культурно-історичного контексту.

У статті «Семиотика культуры и понятие текста», здається, найчіткіше сформульована комунікативна функція тексту у процесах спілкування а) між адресантом і адресатом; б) між аудиторією і культурною традицією; в) спілкування читача з самим собою; г) спілкування читача з текстом; д) спілкування тексту і культурного контексту. Відповідно функція тексту варіюється як а) функція повідомлення – від носія інформації до аудиторії; б) функція колективної культурної пам'яті; в) функціональна актуалізація особистісних рис адресата; г) функція рівноправного «співбесідника» з його активною і незалежною роллю у діалозі; д) функція джерела або адресата інформації. Як висновок, на рівні загальної культурної ситуації, у сув'язі своїх комунікативних функцій, текст уподібнюється до культурного макрокосму, «переростає» самого себе і набуває рис культурної моделі, тенденцій до «власної поведінки», наслідуючи автономній особистості.

Вірогідно, подібна «поведінка» тексту в системі культури тісно пов'язується з моментами вибуху і непередбачуваності: текст, пише Лотман, не є лише «реалізацією повідомлення на певній мові, але і складним механізмом, що містить і зберігає різноманітні коди, спроможний трансформувати отримані повідомлення і породжувати нові...». Текст постає як «інформаційний генератор, котрому притаманні риси інтелектуальної особистості, ... втрачає свій одиничний і кінцевий характер, наближаючись до знайомих нам актів семіотичного спілкування людини з іншою автономною особистістю». У теоретичному лотманівському варіанті текст гетерогенний, автономний і працює як система перекодування «самого себе». Якщо спроектувати цю ідею на структуру непередбачуваних культурних механізмів, то появу подібного автономного тексту функціонально можна інтерпретувати як вибухову «точку повороту», точку максимальної інформативності і завершеності.

У своїй смисловій сукупності праці Лотмана початку 1990-х років поділяються розробкою кількох культурологічних теорій:

- 1) семіосфери, її кордонів і семіотичної нерівномірності;
- 2) теорії тексту (інформації) як механізму і моделі породження нових культурних смислів;
- 3) теорії культурного вибуху і «пост-вибухових» процесів у системах соціо-історичних і семіотичних;
- 4) теорії непередбачуваних (випадкових) культурних механізмів і їх принципового впливу на структуру і функції мистецтва;
- 5) теорії історичного процесу як нелінійного «вибухового» поступу, у якому функціонують як бінарні, так і тернарні опозиційні структури.

Останні за часом праці Лотмана яскраво свідчать про спробу побудови синтетичної теорії літератури на засадах філософської історії. Без історичного контексту осягнення законів культурного поступу буде неповним, а суть непередбачуваності процесів незрозумілою. Наскрізна думка «Непредсказуемых механизмов культуры» глибоко історична: розвиток історії і культури – це процес накопичення інформації, отже він непрогнозований і непередбачуваний.

Література

1. Зенкин С. Н. Теория как история (Заметки о теории, 22) // Новое литературное обозрение. – 2010. – № 5 (105). – С. 325-333.
2. Кочетова С. А. Ю. М. Лотман о проблеме традиции и новаторства в культуре (на материале

книги «Непредсказуемые механизмы культуры», 2010) // Біблія і культура: Науково-теоретичний журнал. Випуск 14 / За ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. – с. 5-10.

Стаття надійшла до редакції – 13.11.2011 р.

Прийнята до друку – 6.12.2011 р

УДК 821.161.2.09 Малина

НАТАЛЯ КОВАЛЬ

КОРОНОВАНА ДРАБИНА

Малина М. Випалений шлях : Роман / Маріанна Малина ; Іл. Т. Юшко. – К. : Країна Мрій, 2010. – 256 с.

Читаючи «Випалений шлях» Маріанни Малиної, постійно ловила себе на відчутті *deja vu*. Щось мені нагадувала історія про хлопчика, який потрапляє до школи, де повинні розвиватися його надзвичайні здібності. А тоді згадалося, як на зустрічі з письменницею студенти запитали про вплив на її творчість книг Джоан Роулінг. Пані Малина відхрестилася від усіляких можливих впливів і паралелей, мовляв, вона почала писати, ще коли Роулінг під стіл пішки ходила. А спільні мотиви пояснила тим, що геніальні ідеї носяться у повітрі. Якось так.

Отже, маємо книгу про хлопчика-сироту, який до певного моменту (що настає аж в 11 років) нічого не підозрює про власні надприродні здібності. Як довідемося згодом, він «успадкував» свою незвичайність від матері. Матері випала нелегка доля, жінка мусила переховуватися від ворогів і загинула через зраду. Герой не просто наділений незвичайними даними – він має надсильні здібності, ніхто не може зрівнятися з ним. Перед хлопцем несподівано виринає перспектива навчання у спеціальній школі. Тут герой має найкращого друга, найлютішого ворога (наскрізь негативного персонажа), а ще біля нього постійно крутиться дівчинка-всезнайка. Крім того, у школі хлопець має ненависного вчителя, що багато років тому любив його загиблу матір...